

24741

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Östergötland

St. Åby s:4

Aggemark, Per. 1961.

ULMA:s frigel. 16 Bröder och dess tillredning.

34 H. 4 c

24741

Exc. OSD

Brödet och dess tillredning.
Svar på Landmålsarkivets fr. 16.

Östergötland
Stora Åby s:n
Lyringe 4:1

'Baka' används även i bet. 'grädda'.
Man sade alltid: "Vi ska baka pannkaker
i dag." (ja sa baka pannskålar i dag).
Baka voffor (baka vafflor), bakeplatan
(baka psötor), men ej i bet. 'steka'
om t. ex. äpplen eller fisk.

"Jag ska värma mig lite vid spisen,
sade de." (ja sa värma me lite ve
spisson, så de), ej 'baka mig', ej heller
'baka' tunnor.

"Jag ska ta mig baka för i dag." (ja
sa ta me bake för i dag) brukade
man skämtsamt säga. "Jag bakar i dag."
(ja bakar i dag). "Jag har bakat
i dag. Ska du ha en bakkaka?" (ja
har bakat i dag. sa den ta en
bakskåka?). "Och om det kom någon,
så fick de ju alltid fägnis." (Och om
de kam nan, så fick de ju älte

Landmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY

ÖGL.

Frgl. 16

färgmjöl).
 Ett stort båk (et stöf båk). Till
 jularna var det ju stora båk. (te
 gäckora va da ju stora båk).
 Hur ofta bakade man? "För det mesta
 så var det ~~var~~ fjorton dagar emellan.
 Men vid slättern då hade man ju
 så mycket folk så då fäk man
 bakka i var vecka. (fö de mesta
 så va da fjorton da måla
 man ve slättern da häd on ju så
 mycket folk, så da fäk on bakka
 i var vecka). Och så hörde det till
 att räpsmen skulle ha en dagsvets-
 kaka. (räpsan skulle ha e
 dagsvetskaka).

"Till jul då bakade man surlimpor
 och kärnmjötkeslimpor. Kärnmjötkes-
 limporna det var ju stälat rågmjöl
 till. (te jul då bakade on surlimpor
 a kärnmjötkeslimpor. kärnmjötkeslim-
 pora da va ju stälat rågmjöl té)

"Sedan hade de ju stäl^{at} mjöl med. De mol vist det här stäl^{ade} mjölet på annat sätt än det andra." (Sen hade de ju stäl^{at} mjöl med. De möh vist de ha stäl^{ade} mjöl på annat sätt än de andra). Man talade om "stäl^{at} och skrät^{at} och samm^{at}et." (stäl^{at} a skrät^{at} a samm^{at}et) mjöl. När det gällde vetemjöl, skilde man mellan fint mjöl och eftervetmjöl och sågor (d.v.s. sidor d. kli) (fint mjöl a ättervetmjöl a sågor). "Tag ut av sågorna och drava åt hönser!" (ta ut av sågorna a drava åt hönser).

"Det stäl^{ade} (mjölet) det bakade man ^{xx)} ju vörtbröd och sirapsbröd av, men (till) surlimporna det var grovt. Det var pojkar (d.v.s. drängarna) inne (i köket) och

x) .. xx) De uppgifter, som återges i dessa båda stycken, har lämnats i andra sammanhang än vid ... frigit.

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY

ÖGL.

och slog (surlimpdegen). Det fick vi viel
kaffe den kvällen." (da stäkade
de båkade om ju vafabrö a siraps-
brö a, man surlimpade de va gröft.
de va pykla ins a flö. de fick vi
vist kafe den kvällen).

Julbaket (julbäket, bsg, n.) tog ju
längsta tiden. "På en dag kann man inte"
(på en dag hänt om inte). "På Stora Lund
(i V. Tollstad, där medel. var piga en tid) där ba-
kade vi i fem dygn i sträck både natt
och dag." (på stora lund där båkade
vi i fem dygn i sträck ba natt a da).

Vilka var det som bakade där? "De var vi
flickor (= pigor)" (de va vi flickor)
"Två gjorde (kak)ämmen och två bakade
ut och lade kakorna stupa (= ästup,
upp-ut-med) på bakställningen." (två
gogo emms a två bakade ut a
lä kakorna på stups på bakställen)

Baka i ugnen (baka i ugnen): grädda
brödet. "Ja, nu får du baka i ugnen." (Ja,

men ja qu baka i årgon).

Att slå limpsdegen var, som nämnts, ett tungt arbete, som drängarna brukade hjälpa till med. Men kunde t. ex. säga till dem:

"Hör I pojkar, om I hjälper oss att slå degen i kväll, så ska I få...."
(hör ut pojkar, om I hjälper oss att slå degen i kväll, så ska I få...)

"En jutförfam hällkakor det bakade vi i vår veka på Stora Lund, och sedan var det de här pieltkakorna. De var höckare (än hällkakorna utan häll)" (en jutförfam hällkakors ja bakade vi i vår veka på stora lund, och sedan vär de de hällkakorna. De var höckare).

Kvinnor, som gick omkring och bakade i ~~gata~~ gårdarna, kände meddel. ej till.

"Det var en ensam (o gift) karl. De kallade honom för bagaren. Han bakade och stod på torget (i Odeshög) och sålde. (De var en ensam karl. De kallade för

bågar. han båkade a sto pa löryst a såld). "En kringla hon köptade två öre at småkåkorna en och två öre." (e kringla ho köptade två öre a småkåkorna en a två öre). "Bågaren han hade bara vetbröd och lite småkåkor". (bågar han hade bara vetbröd a lite småkåkor). Matbrödköptes aldrig på den tiden.

På 1870-talet öppnades Wahlbergs kafé, tröb. det första i Öderhöj. Hotell tillkom på 1880-talet. "Marie Rask hon hade en kafé där skolan ligger." (marie Rask ho hade en kafé, da skolan ligger). "Klubben kallade de det, en litet kafé i en liten stuga, där porten är nu." (Klubben kallade de't, en litet kafé i en liten stuga, där porten är nu).

II. Almänna frågor om brödet.

"Det var en gudtjän allting, både soglet (=sovlet) och brödet." (De va

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ABY
 ÖGL.
 Fagl. 16

et guislån ältin, ba sögst a bröt).
 "Ja, du ska väl ha dig en liten flugvings
du med, kunde de säga till barnen,
 när de stekte fräsk åt de välna. Barnen
 de fick väl äta nåt grova bröd annars."
 ("Ja, du ska ha här en liten flugvings
då med, kunde de säga till barnen,
 när de stekte fräsk åt de välna.
Barnen de fick ha äta set grova
bröd annars).

Man skulle ju säga: Gud välsigna det!
 om man tappade en kaka i golvet.
 Och det var, vad man tappade utav
gudskäret, så sade man: "Ja, Gud välsigna
det, jag tappade det i golvet." (Man skulle
 ju säga: gud välsigna't! om en tapa
 l kaka i golv. a de var, vå en
tappade utav gudskäret, så så en:
 "Ja, gud välsigna't, jag tappade't i
golv).

- "De hade ju brödfödan på det och det
stället." (de hade ju brödföda på då a

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY

ÖGL.

Fogl. 16

då stälst). "Ja, det går ju an, du kan ju brödföda", kunde de säga, 'så du behöver ju inte ge dig (i gnälla, klaga)' ('ja, det går ju an, du kan ju bröföda', kunde de säga, 'så du behöver ju inte ge dig'). "Tacka Gud, du är ju färdig", kunde de säga med, om det var med mig, som gnällde. ("Tacka Gud, du är ju färdig", kunde de säga med, om du var med mig som gnällde).

"Jag får lov att baka, morron, för jag är brödlös." (Ja ja lovon baka i morra, för ja är brödlös).

"Kan du låna mig en kaka, för jag är brödlös." (Kan du låna mig en kaka, för ja är brödlös).

Kända i målet är också ballesäten:

"Det är bättre att vara brödlös än rädlös." (Det är bättre att vara brödlös än rädlös).

"Små smulor är också bröd." (Små smulor är också bröd).

"Nu tog du brödet ur munnen på mig."
 (nuu tō den brōt ur mūnen på mig),
 om man stod och pratade och någon tog
 ordet ifrån en.

"Det har ju jag till levebröd." / De
 har ju gā te levebrō.

"Den enses död, den ännas bröd."
 (den ēns dō, den änns brō) var
 allmänt uttrycksätt i v. i dial.

En bit bröd (en bit brō).

"Tag med dig en beta bröd ^{tid} ~~at~~ kon!"
 (ta mō dā e beta brō te kōn!)

Brödsnutor (brōsmīstör, o. pl. f). "Kastas
 ut brödsnutorna till hänsen!" (kast
 ut brōsmīstōra te hänsa!).

"Se dom en brödsjoke!" (jē dom et
 brōsjōkō), d. v. s. en stort brödstycke, t. ex. en
 halv kaka. "Det var ju en halv kaka
 och så där." (da vā ju e halv kaka
 e så där).

"Ge mig en brödtvet!" (jē ma en
 brōtvēt!) kunde man säga. "Det var en

kil nr en kätkaka. (Ja va en gifs
nr e kätkaka). Men det blev en brödkiva
 utav limpor. (e brödfiva utav limpor).
 "Det var sliche (otyg, n.) det man tog med
 sig till juren. (Ja va giles da om ko
 må sa te jura), även om det var
 brödbitar.

"Ja, nu får vi väl äta opp kätkanterna
 (siväl fresta som sita kanten på en kake eller
limpa), sade man, om man hade haft
 främmande. (Ja, nu får vi la äta
 opp kätkanterna, sa om om om
 hade hat främmande). Och om det
 stod någon ijänter, när man började
 skära en kaka, då kunde man
 säga: 'ska du ha kätkanten?' (e
 om da stå man yänter, mer om
 började a fära e käta, då kunde
 säga: 'sa du ha kätkanten?'

"Ja, då kanske jag blir, så du inte kan
 regera mig' kunde de svara. (Ja, da
 kanske ja bli ja du inte kan

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

11.
regjera med, (kunns de svära), så 'käl'
skulle man alltså kunna bli stämblade man.

Däremot kände meddel. ej till berömmiga
'fatkant' för den sista kanten på kakan.

"En brödkant och en brödbit och...
(en brödkant a en bröbit a...) sad
man givetvis också.

"Det är nybakat." (da a nybakat)
sad man om brödet.

"Som när vi kände smör, då skulle
vi inte prata för då blidde det inte
smör. Nu ska vi väl ha en god kaka-
smörgås, när vi har känt i dag." (som
när vi gajade smör, da smör vi
inte prata för da blidde da smör
smör). (när da vi ta ha e gō
gajasmörgås, när vi ha gajat
da) kunde man säga.

"Fäallet (d. o. s. hogsjacket) blidde det (brödet),
när det var blötat. Kahoma damp
i golvet (fr. speken i faket). Men det
var sött och gott. Men Gud hjälpe, om

lett blidde h^ärt. Se det gick ju inte
 att stöta sönder." (påfäst bröd da,
 me da va brötär. k^äh^öra damp
 i göst. men da va söt a g^öt, man
 g^uizäp^o, om da bröds h^ät. si da
 g^eh ju r^uts a stöta sönder).

Bröd som tokat, "Det är ju skarp^et (d.v.s.
 h^u h^ända k^unter). Och det blir köpbröd
 (d.v.s. bröd som man köper) nu för tiden." (da
 a ju skarp^et. a da blir g^öp^öbrö
 nu för tⁱden). Nu har brödet blivit
 mög^ligt igen." (nu ha bröt b^ret
 mög^ligt igen).

"Det är redig m^älle i det här brödet."
 (da a redig m^älle i da ha bröt).

"Och det har varit drag på brödet,
 då blir det bläsigt." (om da ha
 vat drag på bröt, da blir da
 bläsigt).

"Det är skorpl^upet. skorpan ligger
 lös uppå." (da a skorpl^upet; skorpa
 l^ög^o l^öp^o spå).

Bulle (ob og buls, m.). "I dag ska vi baka
runna bullar, vetebullar. Och det blidde
 ju skorpor av." (i dag sa vi baka
 runna biula, vetobiula; a da
 breds ju skorpor a). "Jag tänker
 vi trillade väl ca par hundra bullar
 till skorpor i julbaket; Stora Lund.
 (ja tager vi trillade ca et par
hundra biula te skorpor i julbaket
 i stora lund). Dessutom talade
 man kringlor och pudding och safrans-
flator och pudding. (kringlor a pudding
 a safransflator a pudding).
 Man bakade också vetebrottevar till
skorpor (vetebrottevar te skorpor).
 "En lev han i slät" (en lev han
 a slät) i motsats mot en flata.
 Man talade också om en sirapslev
 och en kämmjölkslev. (en sirapslev
 a en kämmjölkslev). "Limpan
hon var rund" (limpa ho va
rund). "Tortbrotte det gjordes som

runda limpor och surlimpor med. 14.
(våfabrot de jödes som runda
- limpor, a surlimpor med).
När man talade om en brödkata
(e brödkäka), så äyftade man i
regel en hällkaka (e höstkaka).
Hällbröd (höstbröd), kunde man också
säga. En siktökata (e siktökäka)
var utan häll men ej fullt så hög som
en limpa.

III: Bakugnen och bakredskapen.

Det fanns ej särskild bakstuga, utan
man bakade i köket, och bakugnen
strälste sig ej utanför stugans vägg.

"I Stora Lund i den ugnen där gick det
in 25 kakor." (i stora lund i den
ögon där gick de in i ugnen
- kakor). Man brukade grädda
de sådana omgångar eller ugnsbak
(tre önsbak, ob. sg. pl. m.).

"Vi eldade i bakugnen på kvällen, och
så gick vi upp klockan två" (vi eldade

pa kvällen a sa jek m sp kaka
 (två) och elvde pi mys. "Vi var två att
 göra opp degen." (vi var två te göra sp
 degen). Di fik de dricka kaffe, och
 kina mar kunde säga pi kvällen: "Ja,
 här får ni, flickor, till kaffet i mat."
 (ja, här får r, flickor te kaffot
 i mat), i det hon gav dem något att dricka.

När det började vara medbrunnet i
 ugnen, brukade man slå ikring i
 ugnen (slå rövring r ögon). Man
 kunde även säga 'slå om i ugnen'. "Vi hade
 en rund manick att slå om i
 ugnen med." (vi hade en rund r
 manick te slå om r ögon må).
 Den kallades ugnstaken (örkstaken,
 b. sg, m.), en stake av trä. Detta gjorde man,
 för att glöderna (glöva, av glövsra,
 b. pl. f.) skulle spridas åt sidan och
 ugnen därigenom bli jämnt upp-
 värmd.

Man rullade sedan ut 'glöderna' med

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961, ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

en raka utav trä (e raka ruta trä)
 "Vi rakade ut dom på spishallen
 och på tog man dom på en sopskuffel
 och lade dom i järnspisen." (or
 rakade ut dom på spishalla)
 a sa to en dom på en söps tjfföl
 a på dom i järnspisen*) (i en del i
 Stora Lund, där man hade järnspis. Först lades
 jústas gjöden i den öppna spisen.

"Man hade tallbar (d.v.s. talleris) att
 sopa ugnen med. Och det hade man
 en ämbare med vatten att doppa
 ugnssopan i." (m hadt talsbär
 te söpa örjon mä. a de hadt en et
 ämbars med vatten te doppa örjsöpa i).
 "Och den där sopstaken (d.v.s. ugnssopstaken)
 den var det en ring i änden på att
 kräda in det där tallbarret i, och

* Tuppsteknosen är tvärsam, om meddel. kan
 ha sagt spisohåla, men formen 'spis' tycks
 vara vanligare i målet än 'spisel'.
 **) Kanske jag började för...
 ...

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ABY
 ÖGL.
 Frgl. 16

sedan var det en ring av kränka över
det. (a dan da pöpstälkon dan
va da en ring i änsen på te tra in
de das fälbarst; a på va da en ring
te kränka övst)

"Vi får lov att släcka av ugnen lite
för han är för het." (or ja lovon släcka
de ögon leds, för han a för hetor),
kunde man säga sedan man sopat den
och fannit den för varm att pätta in brödet
i. "Det kände man med näven." (de
gärds on ma nävon), on det var
lagom eller för varmt i ugnen. Var det
för varmt, doppade man sopan på ryggen
i vattnen och svepte med den i ugnen.

"Och så klappade man med grästen
på äriken i ugnen, så att askan
för ät sidorna. (a så klappade on
ma grästa på älven (!) i ögon,
sa att - aska för a sidorna),
sedan man sopat. Det kunde kära
mor fråga den som gjort ugnen ren:

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

"Har du fått årilen riktigt ren nu, så det inte finns någon aska kvar?"
(Häa qui fåt ålon riktigt rens nu, så at de inte fins när aska kvar).

Ugnsoppningen stängdes med ugnsluckan (örzplucka, b 99, f.).
"Nu det de hade en spjäll at sitta på." (en del de hade et spjäll a satta för), d.v.s. en sorts lucka av plåt utan gångjärn och med en handtag at stänga öppningen med. "Häa det var en par rliar, som hon (syften. fel; meddel. hns tydt. tänkt på ~~en~~ 'lucka' och glömt, at pron. syften på 'spjäll') ~~han~~ stod på." (da va et pa q[ä]r som ho stå på).
"Det var en murad kåpa över (ugnsöppningen)" (da va e murad kåpa över)

Vid sidan om den stora ugnsoppningen

* Och den öppna spisen el. 'hallen'.

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961, ST. ÅBY
ÖGL.
Frgl. 16

fanns en mindre, det s.k. förlysehålet
(förlyshölet, t.s., m.). Även detta kunde
tillslutas med en lucka eller något annat.

"Jag tror det var en träplugg vi (i
meddel:s fräldrakem) såde in i vårt
förlyse!" (ja tror de va en träplög
vi såte in i värat förlyse). Hålet
var öppet när man bakode.

Vad använde man för sorts ved till
bakved? "Det var tälved. Granveden
han var ju värmare, men han spra-
kade ju mer." (de va tälve. grän-
ven han va ju värmare, men han
språkade ju mer)

"Första fängen (här = så mycket man
kunde bära på armen el.: fannen) den
lade man ju in (i bakugnen), och den
andra den lade man ju bredvis, som man
skulle fända med nit i matten (som
på Stora Lund). Hemma (i meddel:s fräldrakem)
eldade vi bara en gång." (första fängen
den ha du ju in, a den andra den

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

Jr s. 14. 15!

lå en gum brev, som en skulds tana
 må mit i nåtåg. hema elads
 v bara en gånz. "Vi lade viden
 på in. ja, vi lade två träd på tvären,
 et framtil och en vid gaveln på ugnen
 (som underly på åriken)." (vi lå vån rät
 in. ja, vi lå två träd på tvären,
 et framtil a et v gävön på
 åron). "Man lade lörestickor ut
 tända med." (lörestickor te tana
 må).

"Övervånne det blidde ju utav
 förlyset. Det fik man dra ut för-
 lyset så det bara låg ute vid kanten."
 (örrvånne de blidde ju mita
 följst. de fik en dra ut följst,
 så de bara låg ute v kanten).

"Det var ju långa stickor (men använde t.
 förlyse)" (de va gum långa stickor). "Det
 hade man ju särskilt följstrå utav
 lite mera tåtebrunnmet talle." (de
 hade en gum särskilt följstrå utav

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ABY
 ÖGL.
 Frgl. 16

lito mera tätbrönst tals).

21.

"När vi skulle efterelda 5 (d. v. s. elda ugnen andra gången ent. upps. på sid. 14-15 o. 19) då hade vi finare ved (än den som användes vid första eldringen på kvällen). De fick klyva sönder den mer (men längden var densamma vid bägge tillfällena, d. v. s. vanlig famnved- el. kastvedslängd). (med en sula åtoräla, da hads vi finare ve. (d. v. s.) de fick klyva sönder mer).

"Sör i ordning lite bakved i dag!" (gör i äyng lito båtorve i då!) kunde man säga till en av drängarna. Och var det då brukligt, att man eldade två gånger, då visste han, att en del av veden skulle klyvas finare för eftereldning.

Man hade också väffeljärn (väflöjärn, obsq. pl. m.), "som var att tugga över en brandning över glöden."

*Meddel. sade även elda efter kla åtor.

na." (som va te läga över en brän-
ring över g^höra). Så vanliga var ej
jäm för tillverkning av gorän, (g^höran),
men de fanns på en och annat ställe.

Desutom förekom en pösmunkslagg
(pösmunksläg, ob sq, m.). Fördjup-
ningarna: denna var "rät så djupa"
(rät så jupa).

Man hade särskilt bälbord (bälbör,
ob sq. pl, m.). Det togs fram vid bakning
och ställdes på en annat bord.

Bakträget (bälströget, b sq, m.)
Det fanns träg av olika storlekar.

"Jag arbetade degen (i träget) med båda
händerna." (ja arbetade degen med
båda händerna). "Det var när man
slög limpor, då hade man en bröds-
spade." (da var när en slog limpa
da hade en en brödspäs). "På sedan

Theffel. hade verkligen ^{här} en ö-guld, som
närmast liknade &. Annes användes nog-8-

skulle han stå i tre dagar (surlings-
degen), och sedan lade de i jästen.
(a sen skulle han stå i tre
där, a sen lade de i jästen).

Man lade en baklakan (baksläkkan,
sb eg, m.) över träget, medan degen jäste,
och bakfilten (bakfiltten, sb eg, m.)
över kakan. "Och bakstörret (= bak-
skynket), kallade vi det som vi lade
över bakplåtarna." (a bakstörret
kallade vi det som vi lade över baks-
plåtarna (så i de fabriker medel.)).

"Vi plåtade alltid ut (rägnakorna)
med händerna." (vi plåtade allt
ut med händerna). "Vi hade kavel
(bara) till vetbröd." (vi hade kävel
till vetbröd).

"Jag jag hade horn (a ta hit i kakan
med) bakhornet, och nagg a nägga
med." (jag jag hade horn, bakhornet,
a nagg a nägga med)

"En kruskavel hade de (en del)." (en

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

krushävel häls du). "Jag tyckte bäst om släta kakor." (Jag tyckte bäst om släta (!) kakor). "Krusen (vilken somliga använde: st. f. krusavel) han var som en liten säg." (Krusen han var som en liten säg), med vilken man tyckte med: utkomna krusiga ränder, som fick korra varandra: mycket spetsiga vinklar.

Några brödmått av formen kakaorna lika stora med fanns ej. Man skar efter ögonmått av lika stora 'ämmen' (sid. 4), som sedan med ena handen snurrades runt på baksbordet, så att de fick konform med spetsen ~~sed~~ med. Så vändes de upp och ned och plattades till. Se föreg. sid.!

"Man lägger kakan stups (p. s. 4!), när ~~na~~ man har bakat ut henne, och så raggade man på baksidan, innan man sätter in henne." (om lagor kaka stups när du har

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ABY
 ÖGL.
 Frgl 16

bakad ut 'a, a sa någads on
 på baksia, ma on satz in 'a)
 Man flyttade den på händerna till bröd-
 ställningen (brödställningen, t.ex. f.). "De
 kunde ju lägga det (brödet, vite det o-
 gräddat och det gräddat) i sängarna med.
 Men min mor och jag vid vi lade det
 på soffbrädet, och så hade vi ju
 filtta på det och på lakan över (fil-
 tarna). " (D. kunn^{nu} säga 't i sängarna
 ma, man mi när a ja vi lå't
 på soffbrädet, a sa hade ja filta
 på 't a sa lakan över).

Först när kakan skulle sättas in i
 ugnen, användes grisslen (jfr s. 17').
 Hur kunde man avgöra, om brödet
 var färdiggräddat? "Det tog man
 kakan på grisslen och slog ett
 par gånger (lät den toppa på grisslen), och
 så hörde man på klängen, om
 hon var bakt (d. v. s. gräddat). Och
 var hon inte bakt, så var det

döme (= doome)" (da tög en kåka
pa grözfa a slö et par gägor,
a pa löps en pa kårån, om
hw va bäkt. a va hw mit. bäkt,
sa va da dövars) kläng.

Man hade inga särskilda degskra-
por för att rengöra träget eller bak-
bordet. "Det skrapade vi med knivon
(som man skar av kakannens med; en
vanlig bordkniv)" (da skrapade vi
med knivon). "Det blidde ju en
skrapkaka utas det (som skrapa-
des ur träget). Och på bakbordet
det blidde ju bara pägor (= sädor),
och det kastade vi i hönshytan"
(da blidde ju en skrapokäken
uta da. a pa bättabåt da
blidde bara pägor, a da kastade
vi i hönshytan).

Jfr s. 3!

IV. Varav beredes bröd?

Den säd, som användes till bröd kalla-
des brödsäd (bröpsä, se s. 1). Det var

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961, ST. ABY
ÖGL.
Frgl. 16

rågbröd (rögbröd) och vetebrod (veto-bröd)
som man bakade. Man använde
"slösad till korna" (slösa te kōra).

Korn användes endast till kokmjöl
(kålesmjöl (!)) och till korngrön
(kånggrön). "Det hade man ju en
stända kokmjöl och en stända korn-
grön. [Da hade en ju é stana
kålesmjöl a é stana kånggrön].

"Fänkål och anis det var ju julkryddorna"
(fänkål a anis da va ju jula-
kryddorna). Kummin det vakte så
mycket här. [kummin da vakte så
så mycket här]. Kardemumma
(kardemumma) användes också, i vetebrot.

V. deg och jäsning.

deg (deg, b.sg. -en, m.). Risdeg (risdeg),
limdeg (limdeg), vetedeg
(vetedeg).

Det väska, som sådes till, kallades
degspä (degspä, ob.sg, n.). "Vadde
(=vaste) det tog vi ju (när sådan fanns) till

Landsmålsarkivet Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY
ÖGL.
Figl. 16

degspad till det vanliga rågbrödet." (vattnet da tö vi ju te degspä te da vanliga rågbröt). Vört (vort) användes till vörtlimpa.

"Ja, det hade vi ju bryggjäst. Och det lånade vi av varandra. Ja, det fick man ju." (ja, da hade vi ju bryggjäst. a da lånade vi a varandra. ja, da fick vi ju). "Det låg de och skummade i drickstunnan på botten efter jäst." (da låg de a skumade i drickst^öna på botten efter jäst). "Men jag (sedan meddel. från eget hushåll) har alltid haft pressjäst." (man ju har älsat pressjäst).

"Vi gjorde fördeg. Vi ska göra en rästdeg." (vi gjorde fördeg. vi ska göra en rästdeg (!)) både man, en liten del av degen.

"Man talade om att knäda upp degen på bordet." (Man ^{sp} knäda upp degen på bordet).

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

"Och surma de knädde för härt."
(a söma de knäds för härt).

"Nu är han lagom stadig och lagom bra" (men a han lagom stadig a lagom bra) kunde man säga, om man knädat den, så a den fått lämplig konsistens.

"Man får ju inte ha degspadet för varmt." (en får ju inte ha degspäst för varmt).

Man brukade i prov jämnigen genom en 'provbulle'.

"Det järst diltigt i dag." (da järst järt i da) kunde man säga.

"Ett i motsatt fall: "I dag järst det bra. Tänk, att det allt (redan) är oppjäst." (i da järst de bra. tänkte, att da allt a spjäst).

"Luddeg (sinddeg) sparades i orten.

"Tre dygn stod alltid surlimpsdegen och surnade." (tre dygn sto ältre surlimpsdegen a surnade).

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961, ST, ABY
ÖGL.
Frgl. 16

* Pressjätt hade funnits i orten så länge meddel. minnes, fast inte alla begagnade den.

VI. Bröddämnets behandling före gräddningen.

I mindre hem var det i regel bara en kvinna som bakade och gräddade brödet. Men på större gårdar och i sjuksjukhuset till jul var det flera stycken. Se g. ö. sid. 4!

Den bit deg, varav man formade en kaka, kallade man en ämme (et ämman). Bakmjölet (bäckmjöl) kallades det mjöl man använde på bakkbordet vid utbakningen. Man hade en vinge sedan och sopade bordet rent med.

Det fick ju inte vara några krusor (= skovor, el. dyg. av deg) kvar. (En tids en vinge sän a sopade bakkbordet rent med. De fick ju inte vara några krusor kvar)

När de bakade sirapsbröd så hade de lite sirapsvatten att stryka över

Landsmålsarkivet: Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ABY

ÖGL.

Frgl. 16

med. (-) sirapsbröd, da hård dr lite
sirapsvåtor te stryka över må,
 sedan män tagit levarna ur ugnen.

"Vi brukade ha lite fläskflöt
och stryka över hällkallorna med
 (när de var gräddat), så stod de sig bättre."

(vi brukade ha lite fläskflöt
 te stryka över hällkallorna må,
sa stod de sa bättre), men det var
 ej allmänt. "Vi ska väl stryka över
brödet." (vi sa ha stryka över
bröt). Även detta gjordes med en vinge.

"Veteleringlorna det smörjde de
över med lite smör, när de var ut-
komna." (veteleringlorna de smörjde
de över med lite smör och de
va hällkallorna) ur ugnen.

VII. Gräddningen.

Antalet kakor, om sattes in samtidigt
 i ugnen, var beroende på ugnens
storlek. 7 Stora Lund t. ex. kunde man sätta
 in 25 kakor åt gången (fiset). En sidan

omgång kallades ett ugnsbak
(önsbak, önsq. pl. n.). Se f. ö. sid. 14!

Om man bakade flera sorters bröd, gräddade man matbrödet först, så vetebrödet, sedan småbrödet, och alla sist brukade man torra skorpor (torra skorpor).

När man var alldeles utan bröd, kunde man smabaka en eller ett par s. k. lokakor (löskakor, f.). "Det tog de en tunn käka och bakade (=gräddade) på ett gryflock över en brandning över glöderna". (Da lö de e tunn käka a bakade på et gryflock över en brandning över glöderna).

När man tagit ut brödet ur ugnen, "då lade man det på avrigsidan (d. v. s. uppsidan) på ställningen eller sängen". (Da lå den ut ur ugnen på avrigsidan på

Theddell. använde faktiskt ibland ett ljus, som svare bör skivas & än 8.

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY

ÖGL.

Frgl. 16

stälningarna alor i säga). "Det skulle
kallna." / (De skulle kälna). "Ja, nu har
brödet kallnat, så nu kan du hänga
opp det." / (ja, nu har bröt kälnat,
så nu kan du hänga öpöt).

"En del sopade av det" (en del sopade
å't) med en ringe

- Det hängdes på "brödspett" (ej. trä-
stänger) i taket." (bröspët i tåkest).

"Det var mera julfbrödet de lade ner
i sädeslärarna och öst det stak
de också ner där." / (De var mer
julfabröt de la ner i säslära

å öst de stak de också ne där).

"Och de gömde julfbröd till de
släppte vall. Det skulle skydda dem
(djuren). Och det fick vi med utav
julfbrödet när vi släppte vall."

(Ja de gömde julfabröt, te de släppte
vål; de skulle skyda dem. a de fick
vi med utav julfabröt, na vi
släppte vål).

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
Per Aggemark, 1961, ST, ÅBY
ÖGL.
Frgl. 16

Var bakade man för småbröd till julen och till kalas? "Det var ju pepparkakor, och mandelkransar och hårda kringlor, smörkringlor, och smörbakkisar, och så var det en sort de kallade studenter, utav smördeg, lite vridna (med en hål i mitten)." (De var ju pepparkakor a mandelkransar a hårda kringlor, smörkringlor, a smörbakisar, a så var de en sort som de kallade studenter, utav smördeg, lite vridna).

Av finare vetbröd bakades oftast nyjuler kringlor och rosor eller smäckor, som de säger nu. (nyjuler kringlor a rosor als smäckor som de säger nu).

Av s.k. bärbröd brukade meddel. gör blåbärskakor (blåbærskakor). "Jag hade blåbären oppa vil vete (kakan)" (Ja här blåbärens oppa a vete).

Meddel: Från Fina hymnen, Ingabola, St. Åby, p.: Hovstora 1872.

• upptecknat i juli 1961 av Per Aggemark

Landsmålsarkivet, Uppsala 24741
 Per Aggemark, 1961. ST. ÅBY
 ÖGL.
 Frgl. 16